

TOERTOCHT RIVIERENLAND (ca 165 km)

Deze route is uitgezet in het rivierenlandschap van Midden-Nederland. De route loopt door het oostelijk- en westelijk rivierengebied, over dijken en door waarden.

In het oostelijk deel van het rivierengebied werd tijdens de jaarlijkse overstromingen langs de rivieren zand afgezet, zodat er oeverwallen ontstonden. Op de oeverwallen liggen onder meer akkers en boomgaarden.

Verder van de rivier af, in de kommen, bleef het water na een overstroming het langst staan, daar bezonken kleideeltjes. De natte zware kleibodems in de kommen worden van oudsher gebruikt als hooi- en grasland.

In het westelijk deel van het rivierengebied, het overgangsgebied van rivierklei naar zeelei, maakt de klei in de kommen plaats voor veen. Waar dit het geval is, spreken we van het waardengebied. Een waard is een oude naam voor een door waterlopen omsloten vlak landschap.

*DENKEND AAN HOLLAND ZIE IK BREEDE RIVIEREN
TRAAG DOOR ONEINDIG LAAGLAND GAAN,
RIJEN ONDENKBAAR IJLE POPULIEREN
ALS HOOGHE PLUIMEN AAN DEN EINDER STAAN;
EN IN DE GEWELDIGE RUIMTE VERZONKEN
DE BOERDERIJEN VERSPREID DOOR HET LAND,
BOOMGROEPEN, DORPEN, GEKNOTTE TORENS,
KERKEN EN OLMEN IN EEN GROOTSCH VERBAND.
DE LUCHT HANGT ER LAAG EN DE ZON WORDT ER LANGZAAM
IN GRIJZE VEELKLEURIGE DAMPEN GESMOORD,
EN IN ALLE GEWESTEN WORDT DE STEM VAN HET WATER
MET ZIJN EEUWIGE RAMPEN GEVREESD EN GEHOORD.*

Hendrik Marsman 1936

De toertocht begint en eindigt op de parkeerplaats van Hotel&Restaurant Van der Valk Vianen (A2 afrit 11). Op het routekaartje zijn 20 rode cijfers aangebracht die corresponderen met onderstaande stukjes tekst over en afbeeldingen van landschappelijke bezienswaardigheden en wetenswaardigheden.

schaal 1:400.000

Bezienswaardigheden en wetenswaardigheden

1 Stuwcomplex Hagestein	11 Neerijnen: kerk en kasteeltuin
2 De Diefdijk: een dwarsdijk	12 Landgoed Waardenburg en Neerijnen
3 De Diefdijk: ook een militaire functie	13 Martinus Nijhoffbrug bij Zaltbommel
4 Het Wiel van Bassa	14 Zandwinning
5 Gemaal De Oude Horn in Acquoy	15 Waardengebied
6 De Linge bij Gellicum	16 Weteringen
7 Stad Buren	17 Donken
8 Oeverwallen en kommen	18 Groot-Ammers
9 Gereguleerde rivieren	19 Nieuwpoort
10 Ruimte voor de Rivier	20 De Lek bij Ameide

In dit pdf-routebestand zijn uitsluitend de vier vetgedrukte landschap-specifieke bezienswaardigheden en wetenswaardigheden opgenomen. Voor de overige bezienswaardigheden en wetenswaardigheden zal het boek 'HET NEDERLANDSE LANDSCHAP VANAF DE MOTOR OF VANUIT DE AUTO' moeten worden geraadpleegd.

2 DE DIEFDIJK: EEN DWARSDIJK

Het rivierengebied loopt af van oost naar west, waardoor de lager gelegen polders in het westen al het water van de hogere gronden in het oosten te verwerken krijgen. Om de polders hiertegen te beschermen, heeft men in het verleden dwarsdijken aangelegd. Deze liggen min of meer noord-zuid gericht, tussen de grote rivieren in. De Diefdijk loopt van de Lek bij Fort Everdingen tot aan de Linge bij Leerdam.

In 1248 maakt de graaf van Holland korte metten met de wateroverlast waar zijn burens de oorzaak van waren. Elk jaar waren er vanuit de hoger gelegen Gelderse gewesten overstromingen. Een flinke dijk tussen de Lek en de Linge moest daar een einde aan maken. Die dijk kreeg al gauw de naam Diefdijk. Omdat het boerenland aan de oostkant van de dijk sindsdien regelmatig onder water kwam te staan, leverde het veel minder op. De boeren voelden zich bestolen.

Overstromingswater dat tegen de Diefdijk kwam te staan, werd via de Linge afgevoerd. Daartoe waren de Lingedijken voorzien van overlaten.

Overlaten zijn verlaagde dijkgedeelten waar een teveel aan water overheen kan stromen om zo een overstroming in goede banen te leiden. Nadat het overstromingswater de overlaten gepasseerd was, stroomde het door het westelijke deel van de Tielerwaard richting Gorinchem. Via een overlaat bij Dalem kwam het water tenslotte op de Waal.

DE DIEFDIJK BIJ SCHOONREWOERD

3 DE DIEFDIJK: OOK EEN MILITAIRE FUNCTIE

Oorspronkelijk had de Diefdijk een waterstaatkundige functie, maar in later tijd krijgt de Diefdijk ook een militaire functie. Als onderdeel van de Nieuwe Hollandse Waterlinie werden in de 19e eeuw bij de dijk versterkingen en sluizen aangelegd. In het noorden werd Fort Everdingen gebouwd en in het zuiden Fort Asperen.

Fort Everdingen en Fort Asperen zijn torenforten, een type fort gebouwd in de 19e eeuw. Een dergelijk fort bestaat uit een centrale toren van twee of drie verdiepingen in zwaar metselwerk. Het wordt omgeven door wallen en een brede gracht.

Beide torenforten zijn gelegen langs een dijk die een doorgang (access) in de Waterlinie is.

FORT EVERDINGEN

Het gebied tot Culemborg kon geïndeerd worden. Er ontstond dan aan de oostzijde van de Diefdijk een watervlakte van meer dan vier kilometer breed. De verdediging van de belangrijkste Hollandse steden met behulp van waterlinies dateert uit de 17e eeuw. Het idee erachter was het onder water zetten (inunderen) van grote stukken land, om op die manier vijandelijke legers de doortocht te beletten. Er werd niet meer dan een halve meter water op de landerijen gezet, maar door de aanwezigheid van sloten, greppels en kanalen was zo'n inundatiegebied uiterst verraderlijk. Voor een leger met zwaar materiaal was er geen doorkomen aan. Het water mocht ook weer niet te hoog komen, anders kon men er met platbodems overheen varen: het systeem luisterde dus heel nauw.

KAZEMATTEN LANGS DE DIEFDIJK

In het landschap is de Diefdijklijn nog steeds goed zichtbaar met sluizen, forten, kazematten en groepschuilplaatsen.

Aan weerszijden van de Diefdijk is het landschap duidelijk verschillend. De Hollandse zijde is een kleinschalig besloten cultuurlandschap met oude huizen en boerderijen langs de dijk. De Gelderse zijde is een grootschalig open landschap. Deze openheid is het gevolg van de vroegere militaire functie als schootsveld en inundatiegebied.

8 OOSTELIJK RIVIERENGEBIED: OEVERWALLEN EN KOMMEN

In het oostelijk deel van het rivierengebied is de stroomsnelheid nog hoog genoeg om grof materiaal mee te voeren (zand en grind). Langs de rivieren werd tijdens de jaarlijkse overstromingen zand afgezet, zodat er oeverwallen ontstonden: lage zandruigen van enkele tientallen tot honderden meters breed, die fungeren als 'natuurlijke dijken' die de rivier in zijn stroombedding houden.

Op de oeverwallen liggen de rivierdijken en de veelal oude dorpen. Door hun lange bewoningsgeschiedenis, hun relatieve hoogte en de zandige samenstelling van de ondergrond zijn oeverwallen relatief afwisselende landschappen met onder meer akkers en boomgaarden.

FRUITTEELT TUSSEN BUREN EN TIEL

Verder van de rivier af, in de kommen, bleef het water na een overstroming het langst staan. Hier kon fijner materiaal (kleideeltjes) bezinken. De zware rivierklei in de kommen is slecht waterdoorlatend en was daardoor ongeschikt voor akkerbouw. Van oudsher vind je er vooral weilanden en op verschillende plaatsen ook moerasbossen.

Doordat rivieren in het verleden voortdurend hun loop verlegden, ontstond in de komgronden een wirwar aan stroomruggen (opgevolde verlaten rivierlopen met de daarbij behorende oeverwallen), waardoor de kommen in het oostelijk deel van het rivierengebied klein zijn.

15 WESTELIJK RIVIERENGEBIED: WAARDEN

In het westelijk rivierengebied, het overgangsgebied van rivierklei naar zeeklei, maakt de klei in de kommen plaats voor veen. Waar dit het geval is, spreken we van het waardengebied. Een waard is een oude naam voor een door waterlopen omsloten vlak landschap.

In het waardengebied heeft de zeespiegelstijging na de laatste ijstijd een belangrijke invloed gehad op de rivierafzettingen. Door een verlies aan stroomsnelheid en een verhoging van de waterstanden werd veel (fijn) materiaal afgezet. Door een verslechterde waterafvoer trad in een moerasig milieu op grote schaal veenvorming op. Het resultaat is een afwisseling van (dunne) kleilagen en (dikke) veenlagen.

Het westelijk deel van het rivierengebied heeft qua reliëf een minder ingewikkelde structuur dan het oostelijk deel. Er zijn grote geleidelijk afhellende kommen met aan de oppervlakte veen of een dunne laag klei op veen. Vanwege de natte bodem zijn de komgronden alleen bruikbaar als grasland voor vee.

LANGS HET VEENRIVIERTJE DE GIESSEN

De ontginning van het waardengebied begon vaak vanaf de oevers van de rivieren en veenstroompjes, zoals de Giessen en de Alblas.

Bij de ontginning ontdeed men het veen van het riet en de biezen die erop groeiden. Daarna groeven de 'landmakers' vanuit de ontginningsbasis evenwijdig aan elkaar liggende sloten om het water af te voeren. Langs de achterzijde legden ze een dwarsloot of achterkade aan, waarmee werd voorkomen dat water uit het hoger gelegen en nog onontgonnen veengebied de akkers zou overspoelen. De achterkades zijn onder die naam op verschillende plaatsen nog terug te vinden. Op de kop van de kavels bouwde men de boerderijen. Rond 1270 was de ontginning van de Alblasserwaard grotendeels voltooid.

Aanvankelijk volstonden de sloten en kades in de strijd tegen het water, maar in de loop van de tijd niet meer. Door de afwatering oxideerde het veen en klonk het in. De oplossing lag in het verdiepen van bestaande sloten en in het graven van nieuwe watergangen. Dat was niet afdoende, een andere aanpak kon niet uitblijven.

Om het binnendringende rivierwater tegen te houden, moesten er dijken komen en dammen met sluisen in de monding van de Giessen en de Alblas. De dijken rond de Alblasserwaard werden aaneengesloten tot een ringdijk. Het onderhoudswerk van ringdijk en watergangen was voor de boeren. Kon een boer het dijk- onderhoud niet langer betalen, dan stak hij letterlijk zijn spa in de dijk en vertrok.